

UVOD V RAZISKAVO »SOCIALNOTERAPEVTSKA KOLONIJA NA RAKITNI«

1 Načela, iz katerih izhaja raziskava

Raziskava Terapevtska kolonija na Rakitni je potekala v letih 1975 in 1976. Terenski del raziskave je bil izveden julija in avgusta. Raziskovalni tim je v procesu načrtovanja raziskave zavestno izhajal iz načela, da je mogoče v družbi tudi realno, ne samo normativno, vzpostaviti nehierarhične družbene odnose. Ti odnosi generirajo drugačne vzorce obnašanja in delovanja ter drugačne norme in vrednote (kot oblike legitimiranja teh odnosov) kakor hierarhično organizirana družba, ne glede na to, ali se hierarhični odnosi formirajo v zasebno-lastninski, državno-lastninski ali kako drugače centralno upravljani družbi. Drugo delovno načelo raziskovalnega tima je bilo, da bo skušal nehierarhične vzorce obnašanja ter norme in vrednote, ki iz njih izhajajo, formirati v skupnosti otrok in vzgojiteljev v terapevtski koloniji, in to v okviru malih skupin, 6–10 otrok, skupaj z njihovim vzgojiteljem.

Zakaj se je raziskovalni tim odločil za poskus formiranja nehierarhične družbene skupnosti in za preučevanje posledic takega posega za proces socializacije otrok in tima samega? Izhajal je iz dejstva, da v Jugoslaviji obstaja proces realizacije samoupravljanja kot samodeterminacije človeka. V tem procesu se postopno spajajo vloge človeka kot proizvajalca, kot individua, ki zadovoljuje svoje potrebe in kreira nove, in kot upravljavca, zavestnega regulatorja svojega lastnega razvoja. V procesu delovanja osveščenih družbenih

sil so bile realizirane temeljne institucije samoupravljanja. Njihova struktura in njihov nadaljnji razvoj so bili legitimirani in usmerjeni z ustreznimi pravnimi akti: z ustavo, z zakoni, z zakonom o združenem delu. Teoretsko so izvedeni iz marksistične teorije in ideološko utemeljeni (s stališči in dokumenti), ki izvirajo iz neposrednih in dolgoročnih interesov delavskega razreda. Vse to so znana dejstva, njihova podrobnejša realizacija, ovire, ki ji nasprotujejo, se obravnavajo vsakodnevno, med drugim so tudi predmet nekaterih raziskav na inštitutu. Zato tu o njih ne bi posebej razpravljali.

Za raziskavo pa, o kateri je tu govora, je realizacija samoupravljanja pomembna z drugega vidika. Namreč: velika večina dejavnosti, ki se ukvarja z realizacijo samoupravljanja, je usmerjena v borbo za samodeterminacijo človeka na nivoju sekundarnih skupin. Predmet političnih akcij, katerih cilj je samoupravljanje, je sprememba prejšnjih družbenih odnosov, institucionaliziranih v prejšnjih fazah razvoja kot hierarhičnih. Zato imajo te akcije tudi opraviti s posamezniki, povezanimi med seboj v skupine prek hierarhično urejenih mrež vlog. In ne samo to. Ti posamezniki so se vključili v obstoječe institucije: v delovne organizacije, v politična telesa, pa tudi v neformalne skupine potem, ko jih je hierarhično institucionalizirana družba že formirala, ko so že prejeli hierarhične družbene odnose kot svoje, jih internalizirali, in tudi potem, ko so introjecirali norme in vrednote, ki legitimirajo hierarhično urejeno mrežo vlog. Posamezniki so bili na ta način socializirani v družini, kjer se hierarhično institucionalizirane vloge – otroci-starši, mož-žena – zelo počasi spreminjajo. Podobno velja za šolo v odnosih učenci-učitelji in znotraj teh za neformalne zveze med učenci ter za formalne in neformalne med učitelji itn.

Obstoječe nasprotje med organizirano družbeno akcijo – ki se usmerja v samoupravljanje in zato v nehierarhičnost na eni in v podedovane hierarhične vzorce družbenih odnosov, norm in vrednot, iz česar izvira ravnanje posameznikov in skupin na drugi strani – je mogoče razrešiti na različne načine. Omenili smo, da jih obstoječa politična akcija rešuje s spreminjanjem institucionalnih odnosov, norm in vrednot potem, ko je bil za večino odraslih članov današnje družbe proces primarne in sekundarne socializacije že končan. Druga značilnost politične akcije pa je, da skuša spremeniti hierarhične odnose prek družbenih procesov v celoti, prek uvajanja sprememb v družbeni makrostrukturi, ki naj pripelje do sprememb v mikrostrukturah, se

pravi v vsakodnevnih stikih med ljudmi in v skupinah, znotraj katerih so ljudje v neposrednem stiku: v družini, šoli, na delovnem mestu, v neposrednem sosedstvu.

Raziskava Terapevtska kolonija Rakitna ima isti cilj kot osnovna smer politične in celotne družbene akcije v jugoslovanski družbi: realizacijo samoupravljanja. Toda doseganja tega cilja se loteva z druge strani: ugotoviti skuša, kako bi bilo mogoče spremeniti sam proces primarne in sekundarne socializacije, in to prek neposrednih sprememb v družbenih mikrostrukturah, v malih skupinah in v procesu vsakodnevne interakcije med posamezniki. V nadaljevanju skuša dognati, kako je mogoče prek prestrukturiranja odnosov institucionalizirati nove mreže vlog, ki so med seboj nehierarhično povezane, in jih utemeljiti normativno in vrednostno v kategorialnem aparatu, kar je izvedeno iz enakopravnosti kot osnovne vrednostne kategorije. Ob vsem tem seveda ne zanika nujnosti institucionalnih sprememb v makrostrukturi, ampak smatra njihovo realizacijo kot pogoj za uspešno socializacijo in vzpostavitev nehierarhičnih odnosov v družbeni mikrostrukturi. Na drugi strani pa izhaja raziskava tudi iz predpostavke, da so vzpostavitev enakopravnih, nehierarhičnih odnosov v osnovnih skupinah, v družini, neformalnih skupinah, na delovnem mestu itn., pa dalje formiranja normativnega in vrednostnega sistema ter internalizacija odnosov in njihova intrajekcija tudi pogoj, da se celotni proces realizacije samoupravljanja odvija kot način eksistence vsakega individua. Se pravi: gre za poskus vzpostavitve pozitivnega začaranega kroga med sistemom kot celoto na eni in posameznikom, ki živi (face-to-face) v skupinah na drugi strani; smer delovanja tega začaranega kroga pa je uveljavljanje samodeterminacije človeka kot osnovni atribut družbe in kot načina eksistence individua.

Kako je skušal raziskovalni tim doseči te svoje cilje? Predvsem takšne vrste raziskave ni mogoče zastaviti (receptivno) tako, da bi skupina predstavljala predmet raziskave, ki ga raziskovalci manipulirajo. Takšna zastavitev raziskave bi že vnaprej negirala njen osnovni princip, ker bi se na ta način formiral hierarhični odnos med raziskovalci in njihovim predmetom – člani skupine. Zato se je raziskovalni tim vključil v skupino, postal njen sestavni del. Z drugimi besedami, raziskava je bila zastavljena akcijsko.

V neposrednih odnosih, ki so se tako vzpostavili med raziskovalci-vzgojitelji-člani skupine, so skušali raziskovalci delovati istočasno na štirih nivojih, in to:

- poskušali so razbiti komunikacijske bariere med otroki samimi in zlasti med otroki in vzgojitelji-raziskovalci;
- na osnovi neposredne komunikacije med člani skupine so vzpostavljali nove, nehierarhične vzorce odnosov med njimi in tako skušali vzpostaviti kolektiv enakopravnih članov kolektiva; ob tem so:
- vplivali na oblikovanje novih norm in drugačnega vrednostnega sistema in
- skušali doseči, da člani skupine vse to izrazijo v verbalni ali likovni obliki: s spisi, risbami, oblikovanjem predmetov itn.

2 Simptomatska terapija ali odpravljanje družbenih vzrokov motenj?

Sama raziskava je bila v začetku zamišljena kot terapevtska kolonija, v kateri naj bi otroci odpravljali vedenjske motnje. Na osnovi ugotavljanja motenj in uspeha takega ali drugačnega načina njihovega odpravljanja bi v raziskavi ugotavljali globlje družbene vzroke, ki so pripeljali do motenj. Takšna začetna orientacija v raziskavi in razvijanje raziskave v smeri akcijske raziskave, ki je v nadaljnjih besedilih podrobneje razložena, izhaja iz analize vzrokov vedenjskih motenj samih. Vedenjske motnje so namreč v skrajni posledici zunanji izraz konflikta med avtoritarnim pritiskom v družini in družbenem okolju in potrebami, nagnjenji, usmerjenostjo otroka in mladega človeka, ki teži k sproščenemu, nezavrtemu izražanju in uveljavljanju svoje osebnosti. Dejstvo, da se težave pojavijo samo pri nekaterih otrocih in da se izražajo v specifičnih simptomih (laganje, kraje, »špricanje«, destruktivno vedenje), je prav tako skrajni rezultat interakcij med različnimi vrstami socialnih situacij, osebnostno strukturo ter posameznimi osebnostnimi potezami otroka in pa vrednostnim kategorialnim sistemom družbe, ki določene vrste deviacij ocenjuje. Če so – grobo rečeno – za družbo deviantne reakcije otroka koristne, jih ocenjuje pozitivno, če so nekoristne ali škodljive, postanejo »vedenjske motnje« in jih je treba zdraviti. Tako je npr. deviacija, ki se izraža v »štrebarstvu«, tj. v skrajni potrebi po visokem učnem uspehu za vsako ceno, v šoli pozitivno ocenjena, medtem ko so ostrejši izrazi motoričnega nemira ocenjeni kot »vedenjska motnja«, zaradi katere je treba otroka napotiti v ambulantno.

Zato je tudi razumljivo, da je raziskovalna skupina ovrgla tak način klasifikacije »vedenjskih motenj« pri otrocih, s tem pa se tudi preusmerila od zdravljenja simptomov na restrukturiranje tistih situacij, ki so privedle do dvojne, medsebojno neločljivo povezane evaluacije: do »vedenjskih motenj«, ki jih družba negativno ocenjuje. »Vedenjska motnja« pri otroku, ki takrat, ko se izrazi, naleti v veliki večini primerov na negativno evaluacijo družine, šole in drugih družbenih okolij, se oblikuje namreč kot enoten mehanizem reagiranja otrok-okolje, ki skoraj vedno pripelje do zloma komunikacije med otrokom na eni in skupinami, ki v njih živi, na drugi strani.

Zlom komunikacije je povezan s protislovno situacijo. Otrok odklanja okolje in njegova prizadevanja, tj. prizadevanja družine, šole, družbe, da bi otroka vključili v »normalno dejavnost« – učenje, udeležbo v družinskem vzdušju ipd. Te skupine pa potem, ko brezuspešno preskusijo mehanizme, da bi otroka vključile, razvijejo mehanizme, s katerimi ga odbijajo: fizično in verbalno represijo, različne oblike simboličnega odbijanja, čustveno deprivacijo, izključevanje otroka iz dejavnosti, ki so zanj prijetne itn. Toda zaradi obstoječe institucionalne strukture družbe, njenih pravil in norm, mora otrok vztrajati in še naprej prebivati v tem družbenem okolju, čeprav ga odklanja, in tudi okolje odbija njega samega. Rezultat take dvojnosti: odbijanja in hkratnega skupnega eksistiranja je redukcija stikov med okoljem in otrokom na minimum komunikacije. Če namreč otrok ne komunicira, če nima čustvenih stikov z okoljem, potem se z njim ne identificira in ga zato minimalno čustveno prizadeva. Umik iz okolja mu omogoča ohraniti lastno identiteto. Okolju pa komunikacijska izolacija dovoljuje, da se nikoli ne »zazre vase«, da nikoli ne postavi pod vprašaj lastnih ravnanj in njihovih izhodišč. Ker pa so ravno ta ravnanja in izhodišča tista, ki so družbeno priznana, je reagiranje otroka, ki jih ne sprejema, seveda družbeno neprilagodljivo, postane stigmatizirano in se v simboličnem prostoru obstoječe družbe klasificira kot »vedenjska motnja«. V hierarhično organiziranem otrokovem okolju bo nujno krivda za tako obnašanje pripisana »najšibkejšemu členu«, tistemu, ki je na dnu družbene hierarhične lestvice: to pa je seveda otrok in ne njegovi starši, učitelji, večina sošolcev.

Takšne relacije med otroki in njihovim okoljem so vedno obstajale in se razreševale v širokem večdimenzionalnem razponu: od »zloma« otroka, se pravi od skoraj popolne identifikacije otroka z zahtevami okolja, kar ga je pripeljalo v konformizem in dvoličnost,

do skoraj popolnega odklanjanja vrednostnega in normativnega sistema in s tem institucionalnega reda družbe, kar je otroka pripeljalo v drugo skrajnost: v »asocialno« vedenje, v delinkvenco, v »etično neinteligentnost« ipd. Družba kot integracija vseh posameznih okoliš je, kot smo omenili, tisti del otrok, ki se je konformiral, integrirala, tisti otroci pa, ki niso sprejeli družbenih norm za svoje, so bili izločeni na načine, običajne za družbo, v kateri so živeli: z vsemi mogočimi oblikami kaznovanja, z zapiranjem otrok v kaznilnice, v posebne domove ipd.

V času med obema vojnama sta se v odnos med družbo in otroki vključili psihiatrija in klinična psihologija. Ni predmet našega razpravljanja, da bi analizirali, zakaj se je to zgodilo. Tu nam gre samo za osvetlitev današnje pozicije raziskovalne skupine, ki je delala in še dela na projektu, o katerem je govora. Z vidika dela te skupine – in ne samo nje – je bila začetna intencija institucionalizirane psihiatrije in klinične psihologije nedvomno poskus, da se konflikti med okoljem in otrokom razrešijo v korist čim večjega števila otrok. Edina pot, ki je peljala do tega cilja, je bila seveda v tem, da se najde način, kako prilagoditi otroka zahtevam obstoječe družbe, ki je za otroka eksistirala v njegovem socialnem okolju, v družini, vrtcu, šoli itn. Na temelju takih izhodišč si institucionalizirana psihiatrija in klinična psihologija nista mogli in nista smeli nikoli zastavljati vprašanja o problematičnosti drugega člena konflikta otrok-okolje, ni mogla kritično analizirati družbene strukture, ki je pripeljala do konfliktov. S tem pa je seveda tiho predpostavljala »pravilno«, ustrezno, občevljivo usmerjenost tistega institucionalnega reda, ki mu je prilagajala otroke, in pa pravilnost konkretnih ravnanj predstavnikov tega institucionalnega reda.

Takšna zamolčana predpostavka je morala nujno pripeljati do druge teze, ki pa ni mogla biti več zamolčana. Namreč: če družba ne nosi odgovornosti za obnašanje otrok, potem je celotna »krivda« za družbeno nepriznan način obnašanja otrok pri otroku. V tem pogledu se »klasična« psihiatrija in klinična psihologija identificirata z običajnimi ocenami normativnih sistemov drugih oblik družbene zavesti s pravom, moralo, religijo, s tistim delom ideologije, ki utemeljuje obstoječi institucionalni red. Sta torej forma legitimiranja obstoječega institucionalnega reda. Ampak: v okviru kategorialnega aparata psihiatrije, se pravi veje oz. dela medicine se pravna krivda in moralni ali religiozni greh spreminjajo, preslikavajo v simptome

bolezni. Samo kot bolezni lahko obstajajo v okviru institucionalizirane medicine, samo tako jih je mogoče v psihiatriji zdraviti. In tako se iz celovitega konflikta otrok-njegovo okolje izdvoji en sam njegov člen, povedali smo, da najšibkejši – se pravi, otrok – končni, manifestni izrazi tega celovitega konflikta pa postanejo atributi tega izoliranega najšibkejšega člena, postanejo v okviru psihiatrije bolezenski simptomi otroka. Ker pa se vse to dogaja v institucionalizirani veji medicine, v psihiatriji (klinična psihologija je tu samo njen del, ker je podvržena isti logiki), se konflikt otrok-družbeno okolje konča na terapiji. In od tu naprej je razreševanje tega konflikta odvisno samo še od šole, ki ji konkretni psihiater pripada. To je potem lahko psihoterapija, skupinska ali individualna, medikamentozna terapija (v najskrajnejših primerih nevrokirurgija) itn.

Takšno razreševanje konflikta med otrokom in okoljem večini otrok nedvomno bolj ustreza kot pa stigmatiziranje z moralno ali pravno krivdo, ker nedvomno znižuje intenziteto negativnih sankcij, kazni zamenja za zdravljenje. Toda pretvarjanje »hudobnega«, »nevzgojenega« otroka v bolnika ustreza tudi drugemu členu nasprotja, konkretnemu družbenemu okolju. Učitelji, starši, vzgojitelji imajo od takšnega obravnavanja otroka konkretne koristi. Diagnosticiranje dela otrok, ki odstopajo od ostalih, kot bolnikov jih osvobaja občutka krivde, ki bi jo morda lahko občutili zaradi svojih neustreznih ravnanj. Če terapevtski tretma uspeva, to zmanjšuje njihove napore, da bi v okviru svojih možnosti otroka obvladali. Če diagnozi sledi odvajanje dela otrok v posebne razrede, zavode, šole, jih to osvobaja od vsakodnevnega mučnega prizadevanja, da te otroke podredijo družinski ali šolski disciplini. In še bi lahko naštevali.

Tretji del, ki mu razreševanje konflikta med otrokom in okoljem koristi, je institucionalizirana psihiatrija, klinična psihologija sama in vsi tisti deli družbe, ki so z njimi v posredni zvezi: akademske institucije, farmacevtska industrija itn. Vsi ti opravičujejo svoj eksistenco in potrebo po zdravljenju s humano vlogo psihologije in psihiatrije, ki je nadomestila prejšnje represivne ukrepe, neprijetne za otroka, starše, šolo.

In ne nazadnje koristi tako stanje konkretnemu družbenemu sistemu v celoti. Njegove osnovne institucije ostajajo neokrnjene, moralne, pravne, ideološke in religiozne norme ohranjajo svojo vsebino in vodilni predstavniki družbene hierarhije so prepričani, da živijo v najboljšem od vseh možnih svetov.

Zato ni nič nenavadnega, da v pozitivni interakciji med temi člani število otrok, ki so diagnosticirani kot bolniki z »vedenjskimi motnjami«, nenehno narašča. Njihovo število se ocenjuje od dokaj treznih 12 odstotkov do ekscesivnih 40 odstotkov po ocenah nekaterih psihiatrov. Ocenjeni odstotek je pač odvisen od konkretnih možnosti, ki si jih je mogoče izboriti v okolju sistema, ki ga tvori začarani krog: otrok-njegovo okolje-institucionalizirana psihiatrija in psihologija-družba.

In konec koncev, zakaj število bolnih otrok ne bi naraščalo, če so, kot smo omenili, vsi členi teh začaranih krogov srečni in zadovoljni, če vsi v teh okvirih lahko uveljavljajo svoje interese: otrok, družina, šola, institucionalizirana psihiatrija in celotna družba.

3 Razstrukturiranje socialnih situacij – pogoj za resocializacijo otroka

To vprašanje si je zastavila tudi raziskovalna skupina in skušala utemeljiti potrebo po drugačnem pristopu v procesu razstrukturiranja nasprotja otrok-okolje z naslednjimi argumenti.

Otroku terapevtski ukrepi – če mu sploh pomagajo – v kasnejšem življenju škodijo, ker se v primeru, da je prilagoditev uspela, spreminja v konformno bitje, namesto da bi se uveljavil kot kreativni individuum, ki si sam kroji svojo usodo, na temelju lastnih spoznanj, po katerih sprejema del družbe, drugi del pa zavrača ali ga skuša spremeniti.

Staršem, vrtcu in šoli opisano razreševanje nasprotja škodi, ker jim onemogoča učinkovito socializacijo otroka. Kritično in individualno usmerjanje otroka je nemogoče v okolju, ki vsako nepredpisano in nepredvideno reakcijo klasificira kot neprilagojeno, kot motnjo, in skuša pri tem nosilca take motnje simbolično ali tudi prostorsko osamiti, ga uvrstiti med bolnike. Takšen proces socializacije se spremeni v nekritično podrejanje vseh socializacijskih akcij enotni vzgojni doktrini, ki zaradi izločanja neprediktivnih členov samo nenehno potrjuje samo sebe in postaja vse bolj toga.

Terapevtsko obravnavanje učinkov družbenih konfliktov sicer ne škoduje konkretnim prakticirajočim psihiatrom in psihologom, škoduje pa razvoju psihiatrije, socialne psihiatrije in klinične psihologije kot strokam. Namreč: te stroke, ki imajo lastne predmete

preučevanja posegov in zato vključevanje nasprotij, ki jih je mogoče in treba razreševati na drug način, zavaja v slepo ulico. S tem nikakor ni rečeno, da je treba psihiatrijo in psihologijo izključiti iz tretiranja rezultatov nasprotij in konfliktov med otrokom in okoljem. Treba jih je integrirati z ostalimi strokami tako, da bodo opravljale svoj del nalog v razreševanju tega konflikta. To bi bilo npr. ugotavljanje šibkih členov v psihosomatski strukturi in osebnosti otrok in staršev, ki v interakciji pripeljejo do konflikta, opredelitev mejnih pogojev za določene vrste posegov itn., itn. Ob pravilni opredelitvi problemov je možno vsako relevantno disciplino vključiti v razreševanje konfliktov. Toda potrebno je discipline integrirati v doseganju skupnega cilja, ne pa reducirati celoviti problem na področje delovanja in kategorialni aparat ene same stroke. Torej gre za negacijo (v dialektičnem pomenu), ne za zanikanje vloge strok, za njihovo integriranje, ne za redukcionizem.

In končno družba: ima od »terapevtskega« razreševanja konflikta med otrokom in okoljem korist ali škodo? Tu odgovor ni enoznačen, ker je odvisen od tega, v kakšni družbi poteka tako razreševanje. Ne pozabimo, da tip konflikta, o katerem razpravljamo, generira hierarhično urejena družba. Hierarhična urejenost družbe pa je samo izraz, pojavna oblika njenega razrednega značaja. V privatnolastninskih družbah je to tudi pojavna oblika, ki ustreza dejanskim odnosom med razredi, ustreza lastninskim odnosom. V večini socialističnih družb pa ta tip družbene organizacije vztraja in vzroki za to so različni: osnovni je nedvomno ta, da hierarhična organizacija družbe ustreza interesom tistih, ki zasedajo zgornji del vlog v hierarhiji v okviru vsakega posameznega mikrosistema in subsistema, v sistemu kot celoti in v družini, na delovnem mestu, v političnem subsistemu itn. Potem: zaradi družbene organizacije, vzpostavljene v desettisočletjih razredne družbe, se je v hierarhični ureditvi razvila visoka stopnja učinkovitosti tega tipa organizacije, kar preprečuje poskuse restrukturiranja družbe, ki se v kratkem obdobju pokažejo kot manj učinkoviti od hierarhije. So še drugi vzroki, zaradi katerih hierarhična organizacija vztraja še v socialistični družbi, vendar je za naše razpravljanje pomembnejša druga dimenzija: odnos do vztrajanja, perpetuiranja hierarhične organizacije.

Če namreč način razreševanja konflikta med otrokom in okoljem s terapevtskimi posegi ohranja obstoječi institucionalni red, bo ta

pristop za razredno družbo koristen, ker ohranja hierarhične odnose, ki so njen avtentični izraz. Nasprotno bo samoupravno organizirana socialistična družba usmerjena v njihovo odpravljanje. To pa za našo situacijo pomeni, da bo treba nasprotje med otrokom in njegovimi potrebami ter okoljem, ki je hierarhično organizirano, razreševati z razstrukturiranjem začaranega kroga, v katerem se medsebojno krepijo na eni strani zaprtost in odtujenost otroka in na drugi pritiski, ki jih, gledano z vidika posplošenih pravilnosti, generira hierarhično organizirano okolje. V tem sovpadanju smeri razvoja družbe kot celote in prizadevanj za neavtoritarno nehierarhično razstrukturiranje situacij v malih skupinah je raziskovalna skupina prepričana, da je njeno delovanje družbeno upravičeno.

Naj povzamemo: naštetih trije pogoji formiranja ustvarjalne osebnosti, nadaljnje razvijanje prakse in teorije socializacijskih procesov, razvijanja same psihiatrije, psihologije in sociologije kot strok in družbena utemeljenost takega pristopa, ki izvira iz samoupravne prakse in teorije in se vanje vrača – taki razlogi so raziskovalno skupino motivirali, da se je od začetnega pristopa, ki je še temeljil na terapiji kot osnovnem vzvodu za razreševanje konflikta med otrokom in okoljem, usmerila v socializacijske postopke, ki temeljijo na razbijanju komunikacijskih barier in na razstrukturiranju konflikta z uvajanjem nehierarhičnih odnosov v malih skupinah. Posledice take orientacije so v opisih raziskave natančneje obdelani.

Da bi se izognili nepotrebnim nesporazumom, pa ponovno poudarjamo, da pri načinu dela, ki si ga je zgradila raziskovalna skupina, ne gre za zanikanje terapevtskega pristopa, razen njegove ekscesne forme. Za vse normalne oblike diagnoze stanja otroka in terapije pa velja, da jih je treba integrirati v celoten postopek razstrukturiranja nasprotja med otrokom in njegovim okoljem, in po tem načelu se je raziskovalna skupina tudi ravnala.

Za boljše razumevanje dela raziskovalne skupine je treba še kratko osvetliti odnos do ugovorov, ki se ob uporabi nekaterih tehnik in metod za razstrukturiranje konflikta pojavljajo: namreč, da so prevzeti iz zahodnih družbenih znanosti, kar točneje pomeni, da naj bi zrastle v buržoazni družbi. Te pavšalne kritike prezrejo osnovne kakovostne razlike med obema tipoma družbenih sistemov, hkrati pa niso sposobne analizirati družbenih pogojev, v katerih so nastale teorije, ki kritizirajo klasični terapevtski pristop in prakso, ki se je iz tega razvila.

Kar zadeva zadnje – namreč sam nastanek antipsihiatrije, institucionalne kritike in tehnik: zanje velja, da so se razvile iz zavestne, osveščene kritike modernega kapitalizma. Res je tudi, da so te vrste kritike razvile marginalne skupine, brez močnejšega zaledja v širših množicah in v delavskem razredu. Razvile so kritiko ohranjanja statusa quo in tehnike za njegovo premagovanje kot formo svoje lastne adaptacije na situacijo, ki so jo dojemale kot zase nevzdržno. Od tod tudi njihova usmerjenost na majhne skupine, brez povezave z širšimi gibanji množic, brez naslonitve nanje. Toda to je samo ena stran celotnega procesa kritike eksistenčnih pogojev modernega kapitalizma.

Druga stran pa se kaže v vsebini kritike, ki je usmerjena v rušenje hierarhij in vzpostavljanje neposrednih odnosov med ljudmi, odnosov, ki niso posredovani prek stvari, niso reificirani in odtujeni. Ta vsebina kritike pa je usmerjena izrazito proti obstoječemu institucionalnemu redu kapitalistične družbe, proti njegovi ideologiji ter vrednostnim in normativnim kategorijam. Gre torej za dvojnost v kritičnem odnosu teorij, o katerih je tu govora, ter tehnik in metod, ki so na njih zasnovane. Na eni strani kritizirajo buržoazni institucionalni red in pozni kapitalizem ter odklanjajo oblike človeškega sožitja kot posledico dominacije tega institucionalnega reda. Na drugi strani pa se odpovedujejo spremembam v družbi kot celoti in omejujejo delovanje metod in tehnik za razbijanje buržoazne družbe na male skupine. S takimi predpostavkami pa je mogoče iti samo po dveh poteh. Ena od njih je utopija: teorije, ki gredo po tej poti deklariranja, tiho ali glasno predpostavljajo, da je mogoče samo s temi vrstami metod, se pravi z razstrukturiranjem konflikta med posameznikom in družbo znotraj malih skupin, spremeniti družbo v celoti. Zanje je torej revolucioniranje družbe identično s spreminjanjem pojavnih oblik temeljnih strukturalnih sprememb. Druga smer pa razvija oblike razstrukturiranja konflikta posameznik–družba kot tehniko adaptacije individua družbi in zlasti samemu sebi, s čemer se po osnovni intenciji ne razlikuje več od klasičnega terapevtskega pristopa.

V pogojih torej, kjer so regulativni mehanizmi kapitalistične družbe še vedno močnejši od revolucionarne akcije, se parcialna kritika njenih fenomenov spreminja v formo adaptacije posameznika in malih skupin tej družbi. Toda to je forma adaptacije prek zanikanja nekaterih temeljnih regulativnih principov kapitalistične družbe

same. Taki protislovni odnosi so za obdobje poznega kapitalizma značilni tudi na drugih področjih.

In ravno njihova protislovnost nam omogoča izluščiti »racionalno jedro« parcialnih kritik družbenih odnosov, kot se izražajo v kritiki deformiranih odnosov v malih (face-to-face) skupinah. Osnova »racionalnega jedra« pa je antihierarhičnost in vzpostavljanje neposrednih odnosov med ljudmi, odnosov, ki niso podvrženi lastninskemu tipu alienacije in institucionalni reifikaciji. In to »racionalno jedro« je treba izkoristiti v jugoslovanski družbi, ki tudi v sistemu kot celoti razvija enako usmerjenost: neposredne odnose med ljudmi in samodeterminacijo namesto reifikacije. V tem pa vidi raziskovalna skupina smoter takega dela, kot ga je opravila v (ne)terapevtski koloniji Rakitna. Tako usmerjeno pa seveda takšno delo presega samo ukvarjanje z otroki, ki smo jih stigmatizirali kot »vedenjsko motene«.

Oblika besedila, v katerem predstavljamo raziskovalno poročilo, podobno kot sama vsebina raziskave, odstopa od splošno uporabljene. To izvira delno iz narave same raziskave, delno pa iz pomanjkanja distance do opravljenega dela.

Tako v besedilu ni natančneje ekspliciran model raziskave, kar je posledica obeh omenjenih omejitev. Oblikovanje modela v »klasični«, danes obče veljavni obliki, bi predpostavilo odnos subjekt-objekt. Raziskovalec bi tu nastopal kot subjekt in skupine otrok kot objekt raziskave. To bi v antihierarhično zastavljeni raziskavi a priori hierarhiziralo odnos med raziskovalci in otroki, čeprav ne v istih dimenzijah, kot je raziskava sama potekala. Vseeno pa bi to nujno vplivalo tudi na te dimenzije same in s tem na potek raziskave.

Na drugi strani pa raziskovalni modeli, ki bi izključevali odnos subjekt-objekt, v raziskavi še niso konstruirani v tako razviti obliki, da bi jih bilo mogoče adaptirati za to raziskavo. Tu smo na začetkih poti in rešitve bodo mogoče šele potem, ko bo ustvarjena potrebna distanca.

Namesto ekspliciranega modela skuša besedilo prikazati celovito raziskovalno situacijo in jo osvetliti z vidikov različnih akterjev v raziskavi: otrok, vzgojiteljev, raziskovalcev, okolja. Tudi ta prikaz še ni mogel biti dosledno izveden v celovitem teoretskem okviru kot osnovi raziskave, ker se je tudi ta okvir šele gradil v raziskavi in se gradi z novimi, ki še tečejo. Poročilo je torej pisano »znotraj situacije same«, in še ne more biti popolna kritična refleksija njenih rezultatov.

To bo predmet prihodnjih raziskav. Za prihodnje raziskave pa je taka oblika, kot njihov lastni predmet, ustrežnejša, ker je izraz sveže, neposredne percepcije poteka dogajanj.

To poročilo lahko torej pojmujeemo bolj kot »simulacijo neposrednega uvida« kot formalno korektno izdelano poročilo. V tem smislu je to samo prvi del daljše vrste del, ki se bodo ukvarjala s podobno problematiko.